

Ap
8/8-97

ELI FURE

Skarpnesutvalgets mindretall har neppe en mer moralsk synsvinkel enn flertallet, skriver historiker Eli Fure, flertallets representant. Selv om jødene som gruppe led større økonomiske tap under krigen, er det ikke åpenbart at enhver jøde led et større tap enn en hvilken som helst annen nordmann, mener hun.

I debatten etter at Skarpnesutvalget leverte sin doble utredning, har ordet moral vært flittig brukt. I avisenes lederspalter har vi kunnet lese at mindretallets utredning, i kontrast til flertallets, har en moralsk dimensjon.

Riktignok har professor Hans Fredrik Dahl og journalist Andreas Hompland i Dagbladet sett at forskjellen på utredningene ikke er av moralsk art, men ligger i størrelsen på tapsberegningene. Dette har også journalist Gunnar Magnus og professor Johs. Andenæs påpekt i Aftenposten. I tillegg har de sett det betenkelige i mindretallets presselekkasje. Kristian Ottosen har også beklaget dette, men han mener at flertallet har tolket mandatet for snevert.

De to første punktene i mandatet handler om økonomi. Det tredje punktet sier at utvalget kan ta opp andre forhold av betydning for saken. Når det som står i de to første punktene kun handler om økonomi, er det en urimelig tolkning at det tredje punktet skulle bety noe så viktig og vanskelig som moral, uten å være nevnt eksplisitt. Selv om punktet skulle åpne for moralske vurderinger, hvordan skulle det løses?

De som har forsøkt å forklare på hvilken måte mindretallets utredning er moralsk, hva peker de på? Mindretallet roses for en mer helhetlig og mer kollektiv synsvinkel. Jeg er enig i at den er mer kollektiv, men ikke i at den er mer helhetlig. Uansett, ingen har påvist hvordan dette har påvirket mindretallets behandling av de to første punktene i mandatet, hva jødene fikk inndratt og fikk tilbake. Dette til tross for at mindretallet regner seg frem til et tap som er minst fire ganger så stort som det flertallet kom frem til. (Mindretallets tapsanslag er imidlertid ikke endelig tallfestet i utredningen.)

De nærmest ufattelige lidelser den jødiske befolkning ble utsatt for under den annen verdenskrig, rører dy-

pe følelsesmessige strenger hos oss alle, men de treffer oss på et helt annet plan enn det prosaiske økonomiske. Begge er deler av en historisk helhet, og i helheten er forbrytelsen mot menneskeverd og menneskeliv den mest uhyrlige. De økonomiske tapene blekner i forhold til de menneskelige lidelsene.

Som arkivar ved Riksarkivet fikk jeg i løpet av tiden i utvalget rikelig anledning til å kjenne dette. Med papirer mellom hendene som fortalte om barn og unge som aldri kom tilbake, om familier som ble helt utryddet eller hvor det bare var én eller to personer igjen, føltes kontrasten mellom den helt store menneskelige lidelse og de økonomiske tap nærmest beklemmende. Lidelsen ligger på et plan som unndrar seg økonomisk kalkyle. Det synes som om de som etterlyser mer moral, ikke har tenkt grundig nok over dette.

Statsminister Thorbjørn Jagland har uttalt: «Det er min generasjons ansvar å sørge for at de fryktelige for-

” Når politikerne nedsetter et utvalg, bør de vite hva de vil med det ”

brytelsene som ble begått mot det jødiske folk under annen verdenskrig blir fullt ut oppklart og gjort opp for» (VG, 24. juli). Men lidelse, sorg og død kan ikke gjøres opp i kroner og øre. Både flertall og mindretall avstår fra forsøk på slikt. Splittelsen og den moralske forskjell ligger altså ikke i helheten «fysisk og økonomisk likvidasjon».

Statsministerens ord reiser for det første et spørsmål om nasjonen Norges ansvar for jødeutryddelsene, for det annet vitner uttalelsen om en mangel på kunnskap om det ryddige økonomiske oppgjør som fant sted for 50 år siden.

De to utredningene adskiller seg i behandlingen av helheten i etterkrigsoppgjøret. Flertallet har høstet kritikk fra Jo Benkow som synes det er en meningsløshet at man setter utryddelsen av hans «vesle yndlingskusine ... opp imot at nordmenn mistet livet i kamphandlinger» (VG, 17. juni). Jeg er enig i at dette hadde vært meningsløst, men hvor i utredningen finner han belegg for en slik vurdering? Han kritiserer videre flertallet for å ha påpekt at nasjonen som helhet hadde tapt under krigen, og at de enkelte borgere måtte finne seg i å begynne etterkrigstiden med økonomiske tap.

Det er forbausende at Benkow er kritisk, i og med at han i møte med utvalget poengterte at han på ingen måte ville rette noen kritikk mot tilbakeførings- og erstatningsmyndig-

Jødiske erstatninger - velvilje på avveier

KRONIKK

Freitag 8. august

UENIGHET: Skarpnesutvalgets mindretall, her ved Berit Reisel og Bjarte Bruland, baserer sine anslag over tapte jødiske eiendommer på et snevert grunnlag, mener kronikkforfatteren. Foto: NILS BJAALAND

hetene etter krigen, kun mot nazistene. I denne vurderingen deler jeg hans syn fullt ut. Det er både et spørsmål om helhet og moral å vurdere historiske aktørers handlinger i forhold til tidens kunnskap og valgmuligheter, også etterkrigstidens politikere, embeds- og tjenestemenn.

Det ligger også spørsmål om helhet og moral i fremstillingsform. Flertallets utredning er mer beskrivende av de generelle trekk i etterkrigstidens oppgjør, mens mindretallet i høy grad trekker frem enkelte eksempler. Problemet er at mindretallets eksempler ofte er tatt ut av sammenhengen, og de er lite representative for helheten i etterkrigsoppgjøret. Et eksempel er «unaturlig dødsfallsrekkefølge», hvor man får inntrykk av at begrepet ble hyppig brukt, og at personenes *arvelodd* ble beskåret. I de unntakstilfellene Krigsskadetrygden brukte dette begrepet, gjaldt det reduksjoner i offentlig *erstatning*.

Skjevhetene i mindretallets utredning er blitt forstørret gjennom fremstillingene i pressen, f.eks. i Theo Barths kronikk i Aftenposten 7. juli. Her formidles et vengebilde av tilbakeførings- og erstatningsinstitusjonene. Det gis nærmest inntrykk av at de var innrettet for å gjøre det vanskeligst mulig for jødene, ved å yte minst mulig etter sære byråkratiske regler under påskudd av sosial utjevning og gjenreisning.

Den historiske realitet var at landet og befolkningen var påført store tap under krigen. Erstatningene var hovedsakelig skattefinansiert, og man måtte vise nøkternhet i utbetalingene. De mer grunnleggende behov ble dekket før de luksuspregede. Fattige

jøder fikk forholdsvis mer enn rike jøder. Gjenreisning ble prioritert fordi det ville bringe hele samfunnet raskere på fote. Jødene var en del av samfunnet og gjenreisningsprosjektet. De fikk betydelige erstatninger, men ingen fikk dekket alt de tapte.

I mindretallets utredning kommer det ikke frem hvilket energisk arbeid tilbakeføringskontoret for inndratte formuer gjorde for å fordele så rettferdig som mulig restene av det som ble konfiskert under krigen. Mindretallet trekker frem enkelte sene skifteoppgjør, men nevner ikke de store forskuddsutbetalingene fra Krigsskadetrygden.

Mindretallets tapsanslag baserer seg på et snevert grunnlag, og for å komme opp i minst en halv milliard er det oppjustert på tilsomt vis i flere omganger. Påstanden om at tapet var av en slik størrelse, har versert lenge i pressen, men regnestykket ble aldri lagt frem til diskusjon i utvalget. Det ble presentert i mindretallets egen utredning ca. to uker før hele utredningen skulle gå i trykken. Det synes derfor ikke som om det var meningen at dette skulle diskuteres.

På denne bakgrunn er det lite trolig at mer tid i utvalget, som Kristian Ottosen er inne på i sitt debattinnlegg i Aftenposten den 15. juli, ville ha hjulpet. I helhetssyn og vilje til kritisk holdning til egne hypoteser fremstår mindretallets utredning med graverende mangler.

Det andre punktet hvor mindretallet har fått ros, er for en mer kollektiv tilnærmingssmåte. Men er det mer moralsk?

Det er riktig at nazistene så på jødene som et kollektiv som skulle ut-

ryddes. Men vårt rettssamfunn, både etter krigen og nå, forholder seg til individer, deres rettigheter og ansvar. Det Mosaiske Trossamfund ønsker åpenbart å opptre som et kollektiv for alle jøder, men det ble under utvalgets arbeid klart at ikke alle jøder uten videre ville overdra sine eventuelle rettigheter og erstatningskrav til trossamfunnet.

Formen på et eventuelt etteroppgjør reiser rikelig med moralske dilemmaer som politikerne må ta standpunkt til. Arkivmaterialet har ulik informasjonsverdi på individnivå. En eventuell utbetaling etter 50 år reiser derfor spørsmål om rettferdighet innen gruppen av jøder samt mellom jøder og ikke-jøder. Det er åpenbart at jødene som gruppe led større økonomiske tap enn ikke-jøder, men det er ikke like åpenbart at enhver jøde led et større tap enn en hvilken som helst annen nordmann. Det er også et spørsmål om hva slags rettferdighet man oppnår ved å gi et individuelt etteroppgjør i dag til de få gjenlevende, til barn, barnebarn og fjernere slektningers avkom.

På den annen side var de økonomiske tapene individuelle, uansett om de var resultat av et kollektivt overgrep. Formue og eiendeler tilhørte individer, institusjoner og firmaer. Hvis man ønsker å gi et håndslag til et hardt prøvet minoritet kollektivt, er de moralske implikasjonene av å gjøre en slik støtte avhengig av enkeltindividers opprinnelige formue, mer enn tvilsomme.

Dette tankekors, kollektivt oppgjør og individuelle tap, reiser spørsmål om hvorfor utvalget i det hele tatt ble satt ned. Mye tyder på at årsaken var antydninger i pressen om at de norske myndighetene etter krigen gjorde ytterst lite for å hjelpe jødene økonomisk, jfr. førstearkivar Ole Kolsruds innlegg i Aftenposten 7. juli. Dette var en tolkning som ikke viste seg å holde vann ved nærmere granskning. Tidligere antydning tapsanslag viste seg også usannsynlige. I denne situasjon synes det som om to utveier var mulig for mindretallet, og begge ble brukt. Den ene var å lage en egen utredning fremlagt på tampen av tiden, der bildet av et dårlig oppgjør fastholdes ved hjelp av atypiske eksempler. Den andre var å vende oppmerksomheten over på noe annet, på moral. En moral som er uforklart.

For de politikerne som nå får ansvaret for å behandle saken, kan Benkows ord om at utvalget ikke burde vært nedsatt, minnes. Det kan også minnes om alle som har sagt at dette ikke handler om penger, men moral. En mulighet er å legge hele utredningen til side og behandle dette som et kollektivt moralsk spørsmål.

En moral til slutt: Når politikerne nedsetter et utvalg, bør de vite hva de vil med det.